

An Educational Analysis of the Book “The 250-Year-Old Man” Based on the Process of Self-Development, Community-Building, and Civilization-Building

Parastoo Mesbahi Jamshid¹✉, Zahra Tavakoli²

1. Corresponding Author, Department of Educational Affairs, Faculty of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran: p.mesbahij@cfu.ac.ir
2. M.A. Graduate in Philosophy, Faculty of Literature, Islamic Azad University, Najafabad Branch, Najafabad, Iran: ztavakoli6464@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:

7 March 2026

Received in revised form:

5 April 2026

Accepted:

5 May 2026

Available online:

20 June 2026

Keywords:

Education,
The 250-Year-Old Man,
Self-Development,
New Islamic Civilization,
Second Step
Statement of the
Revolution.

ABSTRACT

Objective: This study aims to delineate the educational process of self-development (*khodsāzī*), community-building (*jāme'eh-parḍāzī*), and civilization-building (*tamadon-sāzī*) as presented in Ayatollah Khamenei's "The 250-Year-Old Man" and the "Second Step Statement of the Revolution," to uncover their interrelationship in individual-social-historical education, and to extract the Qur'anic foundations of this educational program.

Method: A qualitative, inductive approach was adopted, employing content analysis of the two primary texts, the Leader's other statements, and relevant Qur'anic verses. Data were interpreted to construct a coherent educational framework.

Findings: The analysis reveals that self-development constitutes the foundational axis of transformation, mirroring the Qur'anic concept of *tazkiyah* (purification). Community-building emerges as the actualization of collective righteousness (*ṣālihiyyah*) within society, guided by the model of the Infallible Imams' socio-political struggle. Civilization-building represents the strategic, macro-level management of history toward a new Islamic civilization, anchored in the Qur'anic promises of *istikhlāf* (vicegerency) and the inheritance of the earth by the righteous. The educational pattern in both works is deeply rooted in the twin Qur'anic principles of *tazkiyah* and *ta'lim* (teaching), forming a coherent, phased trajectory from individual piety to global reform. The "250-Year-Old Man" functions as a historical-exegetical blueprint, while the "Second Step Statement" translates it into a contemporary national-educational roadmap.

Conclusion: The Leader's articulation offers a comprehensive, Qur'an-based educational paradigm where self-development, community-building, and civilization-building are inseparably linked. This integrated model provides concrete guidance for educational policymakers and activists, showing how the Prophetic and Imamic legacy can be operationalized to achieve the new Islamic civilization.

Cite this article: Mesbahi Jamshid, M.; & Tavakoli, Z. (2026). An Educational Analysis of the Book “The 250-Year-Old Man” Based on the Process of Self-Development, Community-Building, and Civilization-Building. *The Quran and Science*, 20 (38), 163-192.

<https://doi.org/10.22034/qve.2026.23960.1988>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qve.2026.23960.1988>

Introduction

Islam's ultimate mission is the cultivation and education of humankind, as declared in the verse: "He it is who sent among the unlettered a Messenger from among themselves, reciting to them His verses, purifying them, and teaching them the Book and wisdom" (Q. 62:2). This verse encapsulates a Qur'anic educational program in which *tazkiyah* (purification) forms the path of self-development, while *ta'lim* (teaching the Book and wisdom) embodies the flow of community-building and civilization-building founded on knowledge and reason. The Prophet Muḥammad laid the foundations of Islamic civilization by creating fundamental social, cultural, political, and economic changes, enabling individual, social, and historical perfection to take root. In contemporary times, Ayatollah Khamenei, the martyred leader of the Islamic Revolution, delineated the same trajectory in two seminal works: the book "The 250-Year-Old Man" (a compilation of his statements from 1980 to 2011 on the politico-combative life of the Imams) and the "Second Step Statement of the Revolution" (issued in February 2019). He introduces the three key terms self-development, community-building, and civilization-building as an educational process leading toward a new Islamic civilization, which he identifies as the ultimate goal of the Islamic Revolution.

Despite existing studies that have touched upon political-historical dimensions of these works, a specific educational-Qur'anic analysis linking the process of self-development, community-building, and civilization-building with the Qur'anic model of *tazkiyah* and *ta'lim* has been lacking. The present research addresses this gap by extracting the educational framework from "The 250-Year-Old Man" and its complementarity with the "Second Step Statement," while grounding it in the Qur'anic verses that underpin the Leader's discourse. The main research question is: How is the educational process of self-development, community-building, and civilization-building pursued in these two works, and what is its relationship with the Qur'anic pattern of *tazkiyah* and *ta'lim*?

Method

This study employed a qualitative methodology with an inductive approach. The corpus consisted of the primary texts ("The 250-Year-Old Man" and the "Second Step Statement"), the Leader's other speeches and messages (accessible via official records), and relevant Qur'anic verses. Data were analyzed through content analysis, focusing on the identification of

educational concepts, their interconnections, and their Qur'anic bases. The study aimed to construct an integrated understanding of Islam's educational program—from the Prophet's era to the present—by drawing inferences from revealed texts and the Leader's interpretative lens. No quantitative or statistical procedures were employed; rather, a thematic-analytical process was followed to outline the stages of individual, social, and historical maturation.

Findings

1. Self-Development as the Foundation of Educational Transformation

In the Islamic epistemological system, self-development (*khodsāzi*) is the cornerstone of education and the starting point of human perfection, aimed at attaining nearness to God and balancing inner and outer drives. The Qur'an uses the term *tazkiyah* and links salvation to it: "He has succeeded who purifies it, and he has failed who instills it [with corruption]" (Q. 91:9–10). The Leader regards self-development as the rationale for the sending of prophets and the ultimate divine wisdom behind human creation. In "The 250-Year-Old Man," the Prophetic model is emphasized: the Prophet began his own purification through solitary devotion in the cave of Ḥirā', reaching spiritual zenith at the age of forty, whereupon the gates of the unseen were opened to him. This personal transformation enabled him to lead a society steeped in ignorance and tribalism toward moral and spiritual elevation.

The Qur'anic concept of *tazkiyah* is intrinsically tied to freedom (*āzādagī*): purification from the domination of the ego empowers the individual to resist all forms of social tyranny, thus making self-development the prerequisite for community-building. The Leader extends this notion by presenting a three-stage process for societal purification: *takhliyah* (evacuation) through negative struggle and committed enlightenment; *taḥliyah* (adornment) through positive struggle and imbuing society with pure Islamic teachings; and *tajliyah* (manifestation) through uprisings like that of Imam Ḥusayn, culminating in the ultimate revolution of Imam al-Mahdī. The Islamic Revolution of 1979 replicated this pattern, with Imam Khomeini's emphasis on self-purification effecting a paradigm shift in popular religiosity. The Leader summarizes this transformation: "Imam brought about a transformation in the view of religion... He defined for religion the mission of system-building, civilization-building, society-building, and human-building." Thus, self-development is not an isolated act but the foundation of continuous transformation, characterized by refusal to

imitate Western models, reliance on Qur'anic principles, and management through institutionalizing the Imams' message in people's hearts.

2. Community-Building and the Actualization of Righteousness in Society

Community-building (*jāme'eh-parḍāzī*) in the two works is portrayed as the operational realization of key Qur'anic concepts such as "a single community" (*ummah wāḥidah*, Q. 21:92) and "a middle community" (*ummah wasaṭ*, Q. 2:143). The "250-Year-Old Man" analyzes the lives of the Imams as a unified 250-year movement, demonstrating a shared strategy for social formation despite different tactical approaches. The Leader identifies two major Prophetic programs for community-building: (1) *ummah*-building through the individual education of minds and hearts, not merely political mobilization, and (2) safeguarding the Islamic order through simultaneous self-development and collective instruction.

This dual approach involved positive measures such as establishing brotherhood (Q. 49:10) and forming covenants of unity, as well as negative measures including confrontation with hypocrites (Q. 4:145) and constant struggle against egoistic desires. The educational process derived from the Imams' conduct forms a coherent system: faith and spirituality provide inner tranquility (Q. 13:28); knowledge and understanding enable the discernment of truth (Q. 58:11); justice and equity solidify social relations (Q. 16:90); respect and intimacy find expression in good speech (Q. 2:83); might and honor belong to God, His Messenger, and the believers (Q. 63:8); ethical reform is the very goal of the prophetic mission (Q. 62:2); and continuous effort and progress follow the divine law of recompense (Q. 53:39). This seven-dimensional educational network, inspired by Qur'anic verses, generates a fresh discourse on the "*ummah-imāmah*" theory, redefining education during the Occultation and guiding the formation of a committed, insightful, dignified, and dynamic human being. The "Second Step Statement" complements this by emphasizing the role of the youth and popular participation, making community-building a living, evolving reality in post-revolutionary Iran.

3. Civilization-Building and the Management of History

Islamic civilization is described by the Leader as a space where humanity can achieve spiritual and material growth, realizing the purposes for which God created them: a life of dignity, power, and constructive mastery over nature. The term "new Islamic civilization" (*tamaddon-e novīn-e Islāmī*) was

coined to signify the reconstruction of that civilization in the modern era. At its deepest layer, civilization-building is the fulfillment of the Qur'anic promises of *istikhlāf* (vicegerency) and the inheritance of the earth by the righteous servants: "And We have written in the Psalms, after the Remembrance, that My righteous servants shall inherit the earth" (Q. 21:105). It thus constitutes the macro-management of history along monotheistic lines.

The article identifies seven key components, derived from the "Second Step Statement," that drive this civilizational movement: (1) science and research, (2) spirituality and ethics, (3) economy, (4) justice and the fight against corruption, (5) independence and freedom, (6) national dignity, foreign relations, and demarcation from the enemy, and (7) lifestyle. Each component is supported by Qur'anic evidence and has specific educational implications, such as the link between knowledge and might (Q. 58:11), the connection between piety and divine assistance (Q. 65:2–3), and the necessity of economic understanding as part of religious worldview (Q. 2:58–62). The Leader's historical narrative in "The 250-Year-Old Man" demonstrates that the Imams laid the foundations for this civilization through a continuous educational-jihadi process; the Islamic Revolution is its preliminary realization, and the ongoing resistance of the Iranian nation—alongside the global spread of the discourse of resistance—signals the gradual fulfillment of the divine promise. The stages of victory are categorized as initial (the triumph of the Revolution in 1979), intermediate (scientific, cultural, and social achievements despite hostilities), and final (the collective will to preserve divinely bestowed dignity). The new Islamic civilization thus serves as an alternative model to Western systems, and its distinctiveness lies in its fusion of religion, ethics, and epistemological rationality.

Conclusion

Ayatollah Khamenei's "The 250-Year-Old Man" and the "Second Step Statement" together present a comprehensive educational roadmap rooted in the Qur'an and the infallible Imams' legacy. The study concludes, first, that the Leader perceived the educational pattern of the Infallibles and reconstructed its essential elements—self-development as the foundation of transformation, community-building as the realization of collective righteousness, and civilization-building as the holistic management of history—within the political-social life of the Iranian nation. Second, this tripartite process is a direct derivation from the Qur'anic paradigm of

tazkiyah and *ta'lim*, with “The 250-Year-Old Man” offering a concrete historical exegesis of those verses. The synergy between the two works reveals an educational system where individual purification seamlessly transitions into social reform and ultimately into civilizational leadership. This framework equips educational planners and activists with a Qur'an-based model that addresses the diverse levels of human life and paves the way for the new Islamic civilization, thereby extending an invitation for further research into the rational, emotional, and artistic dimensions of this civilizational thought.

تحلیل تربیتی از کتاب «انسان ۲۵۰ ساله» بر اساس فرآیند خودسازی، جامعه پردازی و تمدن سازی

پرستو مصباحی جمشید^۱، و زهرا توکلی^۲

۱. نویسنده مسئول، گروه امور تربیتی، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران، رایانامه: p.mesbahij@cfu.ac.ir
۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته فلسفه دانشکده ادبیات، دانشگاه آزاد اسلامی نجف آباد، نجف آباد، ایران، رایانامه: ztavakoli6464@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: این مطالعه در پی ترسیم فرآیند تربیتی خودسازی، جامعه پردازی و تمدن سازی در کتاب «انسان ۲۵۰ ساله» و «بیانیه گام دوم انقلاب» آیت الله خامنه ای، کشف پیوند متقابل آن ها در تربیت فردی- اجتماعی- تاریخی و استخراج مبانی قرآنی این برنامه تربیتی است.
روش: رویکردی کیفی و استقرایی اتخاذ شده است و با بهره گیری از تحلیل محتوای دو متن اصلی، دیگر بیانات رهبر معظم انقلاب و آیات مرتبط قرآن کریم، داده ها برای ساخت چارچوبی تربیتی منسجم تفسیر شده اند.
یافته ها: تحلیل ها نشان می دهد خودسازی محور بنیادین تحول است و بازتاب مفهوم قرآنی تزکیه به شمار می آید. جامعه پردازی به مثابه تحقق عینی صلاحیت جمعی در جامعه است که الگوی آن مبارزه اجتماعی - سیاسی امامان معصوم علیهم السلام است. تمدن سازی نیز مدیریت راهبردی و کلان تاریخ به سوی تمدن نوین اسلامی است که بر وعده های قرآنی استخلاف و وراثت زمین از سوی صالحان استوار است. الگوی تربیتی در هر دو اثر ریشه در دو اصل قرآنی تزکیه و تعلیم دارد و مسیری منسجم و مرحله ای از تقوای فردی تا اصلاح جهانی شکل می دهد. «انسان ۲۵۰ ساله» همچون طرحی تاریخی - تفسیری عمل می کند و «بیانیه گام دوم انقلاب» آن را به نقشه راه تربیتی - ملی معاصر ترجمه می کند.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۶ اسفند ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۶ فروردین ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش:

۱۵ اردیبهشت ۱۴۰۵

تاریخ انتشار:

۳۰ خرداد ۱۴۰۵

کلیدواژه ها:

تربیت،
انسان ۲۵۰ ساله،
خودسازی،
تمدن نوین اسلامی،
بیانیه گام دوم انقلاب.

نتیجه گیری: تبیین رهبر معظم انقلاب الگوی تربیتی جامع و قرآن بنیان ارائه می دهد که در آن خودسازی، جامعه پردازی و تمدن سازی به گونه ای جدایی ناپذیر پیوند خورده اند. این الگوی یکپارچه، راهنمایی عینی برای سیاست گذاران و فعالان تربیتی فراهم می آورد و نشان می دهد که میراث نبوی و امامتی چگونه می تواند برای دستیابی به تمدن نوین اسلامی عملیاتی شود

استناد: مصباحی جمشید، پرستو و توکلی، زهرا (۱۴۰۵). تحلیل تربیتی از کتاب «انسان ۲۵۰ ساله» بر اساس فرآیند خودسازی، جامعه پردازی و تمدن سازی. *قرآن و علم*، ۲۰ (۳۸)، ۱۶۳-۱۹۲. <https://doi.org/10.22034/qve.2026.23960.1988>

© نویسندگان.

ناشر: جامعة المصطفی العالمية.

مقدمه

هدف دین مبین اسلام، تربیت و انسان‌سازی است. خداوند می‌فرماید: «رسولی از خودتان در میان شما فرستادیم تا آیات ما را بر شما بخواند، شما را پاک کند و به شما کتاب و حکمت بیاموزد و آنچه را نمی‌دانستید، به شما یاد دهد» (بقره: ۱۲۹). این آیه دلالت بر ارکان برنامه تربیتی مبتنی بر قرآن دارد و طبق آن، تلاوت آیات به‌مثابه مبانی فکری است که متعلم بدان نیاز دارد، تزکیه مسیر خودسازی انسان در حال تربیت است و تعلیم کتاب و حکمت، نمایانگر جریان جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی مبتنی بر علم و خرد است. برای رسیدن به این هدف تربیتی، پیامبرگرامی اسلام، تمدن اسلامی را پایه‌گذاری کردند و تغییرات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی بنیادینی ایجاد کردند تا تکامل فردی، اجتماعی و تاریخی را در سطح عموم انسان‌ها رقم بزنند. لذا دین اسلام در اندک زمانی توانست با تمدن‌های قدرتمند و سابقه دار ایران و رم به رقابت برخیزد؛ این امر نشان دهنده ظرفیت اسلام در جهانی‌سازی و ارائه ساختارهای تمدنی بر پایه اتحاد اسلامی است. بر همین اساس رهبر شهید انقلاب فرمودند: «سیره پیامبر اسلام در دوره ده ساله حاکمیت مدینه، از درخشان‌ترین دوره‌های حکومت در طول تاریخ بشری محسوب می‌شود» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۳۵).

با عنایت به کانونی بودن مقوله تربیت در برنامه جامع اسلام، ترسیم دقیق مبنای پژوهش حاضر از خلال دو مبحث اصلی صورت می‌گیرد:

۱. از تمدن اسلامی تا تمدن‌سازی نوین در دو اثر از رهبر انقلاب

رهبر معظم انقلاب، تمدن اسلامی را شاهکار پیامبر گرامی اسلام و محصول تربیت شدگی همه جانبه ایشان می‌دانستند. اتحاد عترت و قرآن که به تعبیر علامه جوادی آملی «یک حقیقت و دو ظهور هستند؛ قرآن وجود تدوینی عترت است و عترت وجود تکوینی قرآن» (جوادی آملی، ۱۳۹۸: ۷۰)، تبعات نظری و عملی گسترده‌ای برای پیروان ایشان داشت. در دوران معاصر، برکات برنامه جامع پیامبر و معصومین در حرکت انقلابی و منحصر به فردی که از سال ۱۳۵۷ آغاز شد و تا کنون ادامه دارد، نمایان شد. رهبر شهید انقلاب با لحاظ اقتضائات زمانی-مکانی در عصر حاضر، واژه نوین را در کنار عبارت تمدن اسلامی گنجاندند تا عنایت خود را به عنصر پویایی که در بطن دین اسلام وجود دارد، نشان دهند. از نظر ایشان تمدن نوین اسلامی به عنایت خداوند محقق خواهد شد و راه رسیدن به آن را در پنج مرحله ترسیم نموده و فرمودند: «انقلاب که تحقق پیدا کرد، بلافاصله بعد از آن، تحقق نظام اسلامی است. بعد از آن که نظام اسلامی پیش آمد، نوبت به تشکیل دولت

اسلامی به معنای حقیقی می‌رسد؛ مرحله چهارم کشور اسلامی است. از این مرحله که عبور کنیم، بعد از آن، دنیای اسلامی است. از کشور اسلامی می‌شود دنیای اسلامی درست کرد. الگو که درست شد، نظایرش در دنیا به وجود می‌آید.^۱ در نگاه ایشان «نظام اسلامی اینک وارد دومین مرحله خودسازی و جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی شده است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۱۰).

بر اساس سخنان رهبر انقلاب در بازه زمانی ۱۳۵۹ تا ۱۳۸۹، کتاب انسان ۲۵۰ ساله تألیف شد و در آن بر زندگی مبارزاتی و سیاسی ائمه علیهم السلام در باب هدایت حکومت تمرکز شد. این کتاب بر اهمیت فرایند تربیتی که برای ساخت انسان مسئول، متعهد و متدین نیاز است، تأکید داشته و نقش ائمه را به عنوان الگوهای عملی برای رشد فردی و اجتماعی معرفی می‌کند. محتوای کتاب با بیانیه گام دوم مقام معظم رهبری که در تاریخ ۲۲ بهمن ۱۳۹۷ منتشر شد، در ارتباط مستقیم است. این بیانیه به تبیین اهداف و مراحل تحقق انقلاب اسلامی می‌پردازد و بر اهمیت خودسازی، جامعه‌سازی، تمدن‌سازی، مبارزه با فساد و توجه به جوانان تأکید می‌کند. در واقع بیانیه گام دوم انقلاب به مثابه سیاست‌نامه و نقشه راهی است که مقام معظم رهبری برای تحقق آرمان عظیم انقلاب که همان تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای حکومت عدل مهدوی است، ارائه کرده‌اند. به عبارت دیگر آنچه در این بیانیه آمده، در سطحی وسیع‌تر و قلمرویی متنوع‌تر از طریق تبیین و تحلیل زیست اجتماعی و سیاسی اهل بیت علیهم السلام در کتاب انسان ۲۵۰ ساله پرداخته شده است. تطبیق این دو اثر در این پژوهش، منجر به تولید مفاهیم و خلق فرصت‌های معنایی و معناسازی در قلمرو تربیت اسلامی شده است. این فضا سازی تربیتی، می‌تواند برای سیاست‌گذاران تربیتی، مجریان و متولیان امر آموزش، راهگشا باشد.

۲. فرآیند تربیت در کتاب انسان ۲۵۰ ساله و نسبت آن با بیانیه گام دوم

در آموزه‌های اسلامی، تربیت از عمق معنایی و کاربردی وسیعی برخوردار است و استعمال آن در زمینه‌های متنوع حیات بشر، منجر به توسعه مفهومی و عینی این عبارت شده است. به گونه‌ای که وقتی واژه تربیت کنار مفاهیمی چون نفس، جامعه، سیاست، اقتصاد و مانند آن قرار می‌گیرد، دنیای وسیعی پیش روی آن مفاهیم گشوده می‌شود تا انسانی که در نشئه مادی عالم زیست می‌کند، بتواند عطش فطری خود برای جستجوی حقیقت، دنبال نموده و دستاوردهای بی بدیلی ارائه نماید. بر همین اساس فرآیند تربیتی که در کتاب انسان ۲۵۰ ساله طراحی شده است، متمرکز بر ابعاد فردی

۱. بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۷۹/۰۹/۱۲، ۳۰۳۹.

(معنوی، اخلاقی، عقیدتی) و اجتماعی (مسئولیت‌پذیری، اثرگذاری در جامعه) تربیت بطور توانمند است. خودسازی نقطه شروع تربیت و مقدمه‌ای برای جامعه‌پردازی است. افراد فعال در جامعه تراز اسلامی، علاوه بر فضایل اخلاقی، توانمندی‌های مدیریتی و سیاسی نیز دارند. در یک جامعه تربیت شده، رهبر نیز برخوردار از درجات والایی از خودسازی و مراقبت نفس است. خودسازی، نه عملی کوتاه مدت بلکه روندی مستمر است که در سطوح عالی و پیشرفته خود به جامعه‌سازی منجر می‌شود. جامعه‌پردازی به معنای ایجاد یک ساختار اجتماعی سالم و عادلانه است که منتهی به مسیر تمدن‌سازی اسلامی می‌شود؛ مسیری که رهبر انقلاب آنرا با مراحل زیر توصیف نمودند:

- پرورش فرد مؤمن و آگاه (خودسازی ایمانی، اخلاقی و فکری)
- ایجاد هسته‌های اجتماعی کوچک (خانواده، گروه‌های مؤمن، یاران فکری)
- توسعه شبکه‌های اجتماعی صالح (گسترش فرهنگ و ارزش‌ها در سطح جامعه) و تحقق جامعه اسلامی

در بیانیه گام دوم انقلاب نیز همچون کتاب انسان ۲۵۰ ساله بر تربیت نسل جوان با توجه به نیازهای آینده کشور تأکید و تربیت محور اصلی پیشرفت فرد و جامعه در نظر گرفته شده است. در این بیانیه، ضمن تأکید بر رشد علمی و فناوری، اهمیت تربیت اخلاقی و معنوی نیز یادآوری شده است. ترکیب رویکرد این دو اثر، چارچوبی جامع برای تربیت انسان مؤمن، توانمند، مسئول و خلاق فراهم می‌کند. این نگاه می‌تواند پایه و اساس طراحی برنامه‌های تربیتی و آموزشی نسل جوان، در راستای اهداف تمدنی کشور باشد. در جدول زیر براساس تعریف، هدف و روش تربیت متن دو اثر مذکور مورد تطبیق قرار گرفته است:

محور مقایسه	کتاب انسان ۲۵۰ ساله	بیانیه گام دوم انقلاب
تعریف تربیت	فرآیندی چند بعدی برای پرورش انسان کامل و اجتماعی با رشد اخلاقی، فکری و معنوی	فرآیندی برای آماده سازی نسل جوان با تأکید بر خودسازی، ایمان، اخلاق
هدف تربیت	پرورش انسان برای ایفای نقش در تاریخ و تمدن؛ ایجاد نسل موثر در اصلاح و پیشرفت جامعه	تربیت نسل جوان برای تحقق اهداف انقلاب و تمدن نوین اسلامی و ایجاد نسلی خلاق، متعهد و مسئول تا جامعه را به جامعه عدل مهدوی پیوند دهند.
روش تربیت	آموزش مبتنی بر ارزش‌های اسلامی، تقویت خودشناسی و خودسازی، تربیت فکری، اخلاقی	ایجاد نظام تربیتی جامع از طریق تقویت مهارت، علم، اخلاق و تشویق به انجام فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی

جدول ۱: تطبیق کتاب انسان ۲۵۰ ساله و بیانیه گام دوم در چند مؤلفه تربیتی

این دو اثر را از جهات متعدد می‌توان مورد مذاقه و تطبیق قرار داد. اما اگر از منظر تربیتی که رهبر شهید در زمان تألیف آنها در نظر داشتند، نگریسته شود، دست کم یک اصل مهم تربیتی قابل استنباط است؛ در کتاب انسان ۲۵۰ ساله و بیانیه گام دوم بر «تدریج و استمرار» تربیت که ریشه در مفاهیم قرآنی صبر و استقامت (هود: ۱۱۲) دارد، تأکید بسیار شده است. در واقع سیره تربیتی ائمه دلالت بر تدریجی بودن فرآیند تربیت تا رسیدن به کمال، دارد. در هر دو اثر، تربیت، فرایندی مرحله‌ای از خودسازی فردی تا تمدن‌سازی در نظر گرفته شده است. می‌توان گفت، افراق آن‌ها در افق دیدی است که برای متری (در معنای عام) ترسیم می‌شود. انسان ۲۵۰ ساله بر الگوی تاریخی ائمه و بیانیه بر برنامه‌ریزی ملی برای نسل جوان تأکید دارد؛ اگر چه هر دو اثر راهبردی و مکمل هستند. دلالت عمیق‌تر این هم‌افزایی، شکل‌گیری نظام تربیتی قرآن‌محور است که هم از وحی و سنت الهام می‌گیرد و هم خود را با مقتضیات زمان تطبیق می‌دهد؛ نظامی که «صبر بر تربیت» و «استقامت در مسیر» را دو رکن اساسی برای دستیابی به تمدن نوین اسلامی می‌داند.

پیشینه پژوهش

بررسی پیشینه پژوهش نشان داد سمیه آشتا و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان مؤلفه‌های تأثیرگذار خودسازی در شکل‌دهی تمدن اسلامی از منظر قرآن کریم، نشان داده‌اند که قرآن با ارائه برنامه‌ای جامع، دستوراتی کامل و الگوهایی روشن، مسیر دستیابی انسان به جامعه مطلوب، همراه با رشد و سعادت او را ترسیم کرده است. سادات و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله جستاری بر نقش مفهوم خودسازی در گسترش تمدن نوین اسلامی با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب، خودسازی را تبیین و اهمیت آن را برجسته ساخته‌اند. به باور آنان، گسترش خودسازی، زمینه‌ساز تحقق تمدن نوین اسلامی و آماده‌سازی جامعه برای پذیرش منجی عدالت‌گستر است. جلیلی (۱۳۹۸) در مقاله الزامات و راهبردهای تحقق تمدن نوین اسلامی در گام دوم انقلاب، بر لزوم نظام‌سازی، بازخوانی اصول انقلابی و دستیابی به وحدت جهانی بر پایه بیانیه گام دوم تأکید کرده و تمدن نوین اسلامی را ترکیبی هماهنگ از اصولگرایی، خلاقیت، عقلانیت، معنویت، ارزش، معرفت، اخلاق، قدرت، تعالی و قداست دانسته است. پژوهشهای موجود عمدتاً به ابعاد سیاسی-تاریخی فرمایشات رهبر انقلاب پرداخته‌اند و از تحلیل قرآنی-تربیتی بیانات معظم له در دو اثر مذکور بازمانده‌اند. لذا ضروری است که به اصلی‌ترین مؤلفه‌های اثرگذار بر تربیت سیاسی-اجتماعی دوران

معاصر بر اساس فرمایشات ایشان، توجه بیشتری شود. نوآوری پژوهش حاضر در این است که اولاً به ترسیم فرآیند تربیتی برآمده از قرآن و به ظهور نشسته در ادبیات یک رهبر اجتماعی پرداخته است؛ رهبری که نه متعلق به جامعه خود، بلکه در مرکز توجه آزادی خواهان جهان است؛ دوماً این پژوهش توانسته است با توجه به مستندات قرآنی کلام رهبر انقلاب، فرآیند سه گانه خودسازی، جامعه پردازی و تمدن سازی را به نحوی با تربیت سیاسی- اجتماعی پیوند دهند که راهگشای فعالان عرصه تربیت باشد.

مسئله اصلی پژوهش این است که فرآیند تربیتی خودسازی، جامعه پردازی و تمدن سازی در کتاب انسان ۲۵۰ ساله و بیانیه گام دوم، چگونه و با استناد به چه مبنای قرآنی دنبال می شود؟ (بطور خاص چه نسبتی با الگوی قرآنی تزکیه و تعلیم دارد؟) به منظور پاسخ به این مسئله، تلاش شده است برنامه تربیتی پیامبر گرامی اسلام برای ایجاد یک تمدن عظیم، از خلال بیانات رهبر انقلاب، به دقت مورد فهم قرار گیرد و به تبع آن، به جریاناتی مانند انقلاب اسلامی ایران که در راستای عملیاتی کردن استراتژی اسلام بر مدار تربیت و در امتداد فرهنگ سیاسی- اجتماعی اسلام شکل گرفته، پرداخته شود.

روش پژوهش

روش این پژوهش کیفی، با رویکرد استقرایی است و با استفاده از مجموعه ای از منابع کتابخانه- ای، اسناد و مدارک، داده های دریافت شده مورد تبیین و تحلیل قرار گرفته است. از آنجا که هدف پژوهش تحلیل فرآیند تربیتی موجود در کتاب انسان ۲۵۰ ساله و بیانیه گام دوم انقلاب بوده است، تحلیل محتوا با استنباط از متون اصلی دین و آثار و بیانات رهبر شهید انقلاب، به منظور ایجاد درک روشنی از برنامه تربیتی اسلام از زمان پیامبر ﷺ تا کنون و ترسیم نوع بلوغ همه جانبه مسلمانان از خلال تربیت فردی- اجتماعی- تاریخی انجام شده است.

یافته های پژوهش

۱. خودسازی به مثابه بنیان تحول تربیتی

خودسازی در منظومه معرفتی اسلام، یکی از ارکان اصلی تربیت و نقطه آغاز حرکت تکاملی انسان است. هدف آن رسیدن به قرب الهی و کشف فطرت الهی درونی، همراه با ایجاد تعادل میان

کشش‌های درونی و بیرونی است. خودسازی شامل رشد اخلاقی و التزام به ارزش‌هاست. این امر پایه‌ای برای پیشرفت جوامع و تحول در آن محسوب می‌شود. قرآن برای این مفهوم واژه تزکیه را به کار برده و فلاح و رستگاری را در تزکیه نفس دانسته است: «قد أفلح من زكاهها وقد خاب من دساها» (شمس: ۱۰ و ۹). اهمیت خودسازی به اندازه‌ای است که خداوند یازده بار در سوره شمس، به بزرگ‌ترین پدیده‌های جهان، شب و روز، خورشید، ماه و آسمان قسم خورده، بعد فرموده است رستگاری انسان در گرو تزکیه نفس و خودسازی است. امام باقر (علیه السلام) فرمودند: «هیچ فضیلتی همانند جهاد نیست و هیچ جهادی همچون جهاد با نفس نمی‌باشد» (مجلسی، ۱۳۶۲: ۱۶۲/۷۵). در حقیقت اگر معارف قرآنی و روایی عصاره معرفتی خود را بروز دهند، محصول آن در عرصه فردی، طبیعتاً تعالی روح انسان از خلال مراقبت نفسانی است. علامه طباطبایی درباره این مفهوم و کاربرد آن در تکامل انسان می‌فرمایند: «کلمه تزکیه به معنای نمو صالح است، نموی که ملازم خیر و برکت باشد، اخلاق فاضله و اعمال صالحه را عادت مردم کند، در نتیجه در انسانیت خود به کمال برسند، و حالشان در دنیا و آخرت استقامت یابد، سعید زندگی کنند، و سعید بمیرند» (طباطبایی، ۱۳۶۷: ۲۵۶). حیات و ممات سعیدانه، در عالی‌ترین شکل در زیست پیامبر اسلام و کسانی که مستقماً از ایشان پیروی می‌نمودند، تبلور یافت.

براساس توصیفی که رهبر انقلاب از خودسازی تحولی در جامعه زمان پیامبر داشتند، دعوت پیامبر اسلام به حق و حقیقت از طریق تأملات نفسانی، در تمام دوران زندگی ایشان ادامه داشت. اساساً از آنجا که «بعثت با این هدف در عالم پدید آمد که مکرمت‌های اخلاقی و فضیلت‌های روحی بشر عمومیت پیدا کند و به کمال برسد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۶: ۳۰)، انسانی که این مسئولیت بزرگ را بر دوش دارد باید خود نمونه کامل فضایل اخلاقی باشد. پیامبر قبل از بعثت، خودسازی را آغاز کرده بودند؛ در دوران خلوت‌نشینی در کوه حرا که با تماشای آسمان و زمین و تسبیح پروردگار سپری می‌شد. در آستانه چهل سالگی، به اوج معنویت رسیدند و خداوند درهای عالم غیب را به رویشان گشود. پیامبر در میان مردمی مسیر تعالی اخلاقی را طی کردند که امیرالمؤمنین (علیه السلام) در توصیف آنان می‌فرماید: «فتنه‌ها مردم را لگد مال کرده و نابود ساخته بود، مردم حیران و سرگردان بودند، خواب آن‌ها بیداری و سرمه چشمشان اشک بود. در سرزمینی که دانشمند آن لب فرو بسته و جاهل گرامی بود» (نهج البلاغه، ۱۳۸۵: ۴۳). این مسیر عظیم و خطیر تربیتی، با پیامبر آغاز شد و توسط امامان بزرگوار ادامه یافت.

در جریان انقلاب اسلامی ایران و پس از آن، امام خمینی رحمه الله نیز به تأسی از معصومین تأکید بسیاری بر خودسازی داشتند و می‌فرمودند: «شما باید خودتان را بسازید، بعد ملت را بسازید. خودسازی به این است که تمام ابعادى که انسان دارد و انبیا آمده‌اند برای تربیت آن، را ترقی دهید... انبیا برای بیرون کردن مردم از تعلقات و تشبث به مقام ربوبیت آمده‌اند» (امام خمینی، ۱۳۸۵: ۲۶۷). همین توجهات در کلام رهبر شهید انقلاب نیز وجود داشت. ایشان خودسازی را به منزله دلیل انزال رسل و غایتی می‌دانستند که حکمت الهی از خلق انسان در نظر داشته است. «خودسازی و مراقبت از خود، اساس همه کارهاست که می‌تواند ان‌شالله ما را هدایت کند و خدای متعال بایستی کمک کند» (اولین دیدار با نمایندگان مجلس هشتم، ۱۳۸۷/۰۳/۲۱). ایشان خودسازی را به مهم‌ترین رویداد دینی در آینده بشریت پیوند زده و می‌فرمودند: «کسی که در انتظار آن مصلح بزرگ است باید در خود زمینه‌های صلاح را آماده سازد و کاری کند که بتواند برای تحقق صلاح بایستد» (دیدار اقشار مختلف مردم به مناسبت عید نیمه شعبان، ۱۳۸۱/۰۷/۳۰).

رهبر انقلاب، در کتاب تربیتی انسان ۲۵۰ ساله و بیانیه گام دوم انقلاب، خودسازی را یکی از ارکان اساسی تحقق اهداف انقلاب دانسته و رشد فردی و اجتماعی، اصلاح افکار و رفتار بر پایه آگاهی و پرورش فکری، و تأکید بر هویت اسلامی را از آن مراد می‌کردند. از نظر ایشان این فرآیند نیازمند تلاش مستمر و پیشرفت مداوم است و تمام اقشار جامعه، به‌ویژه جوانان، باید در آن مشارکت داشته باشند زیرا هدف نهایی، ساختن جامعه‌ای پیشرفته، متعهد و وفادار به اصول اسلامی است. تأمل در بیانیه گام دوم انقلاب نشان می‌دهد خودسازی که مبنا و غایت آن در کتاب انسان ۲۵۰ ساله ترسیم شده است، مقدمه اجرای این بیانیه است.

تطبیق مفهوم تزکیه در قرآن با کلام رهبر انقلاب به‌عنوان مرحله اول از مراحل سه‌گانه تربیتی، از دو منظر صورت می‌گیرد:

نسبت تزکیه و آزادگی

آنچه از آیات قرآن در باب معنا و تبعات تزکیه استنباط می‌شود این است که تزکیه، مقابله با هوای نفس است از طریق قدرتی که ترس از خداوند به انسان عطا می‌کند (ملهم از نازعات: ۴۰ و ۴۱). دامنه و عمق مؤلفه ترس، به اندازه‌ای است که شجاعتی به پهنه هستی در اختیار انسان قرار می‌دهد. زمانی که انسان بتواند خود را از شر بزرگترین دشمن که در درون او قرار دارد، برهاند، مقابله با دشمنان بیرونی

به مراتب سهل تر خواهد بود. به عبارت دیگر تزکیه خروج از سلطه نفس است و این امر آمادگی لازم را در فرد برای خروج از هر نوع سلطه اجتماعی و تحقق تام مفهوم آزادگی، فراهم می‌کند. رهبر انقلاب با همین منطق، خودسازی را به عنوان پیش نیاز جامعه سازی مطرح نموده و با بررسی مبارزات ۲۵۰ ساله علما و مجاهدان شیعه، بیان می‌کنند که پیروزی های بزرگ همواره از ایمان، تقوا و خودسازی فردی آغاز شده اند و منتهی به تحقق عالی ترین شکل آزادگی گردیدند.

از تزکیه تا هدایت اجتماعی و جریان سازی تاریخی

در رویکرد متقن و راهبردی رهبر انقلاب، فرایند تزکیه جامعه، پروژه ای فردی-جمعی-تاریخی برای تحقق حکومت الهی است که در سه مرحله کلیدی قابل بازخوانی است: مرحله اول، تخلیه یا پیرایش است. این مرحله با مبارزه منفی و روشنگری متعهدانه آغاز می‌شود. ائمه (علیهم السلام) در این گام، به پالایش ذهن و دل جامعه از باورهای غلط و تحریفات دینی پرداختند و با افشای چهره واقعی نظام های طاغوتی، زمینه را برای پذیرش حق فراهم ساختند. مرحله دوم، تخلیه یا آرایش است. پس از اصلاح درونی، نوبت به مبارزه ایجابی و آراستن جامعه به معارف ناب اسلامی می‌رسد. این مرحله شامل تبیین مبانی ولایت، تربیت نیروهای مؤمن و کارآمد (همچون ابوذر و میثم تمار) و ارائه الگوی عملی از حکومت علوی به عنوان جایگزینی شایسته برای نظام سلطه است. مرحله سوم، تجلیه یا گشایش است. ثمره دو مرحله قبل، در قالب قیام ها و نهضت های اصلاحی مانند عاشورای حسینی به ظهور می‌رسد. در این نگاه، تجلیه، نقطه اوج حرکت است که با قیام نهایی حضرت مهدی (عج) به کمال خود دست خواهد یافت و اراده الهی بر مدیریت زمین را متجلی می‌سازد.

این مراحل در انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷، بازتولید شدند و با هدایت هوشمندانه امام خمینی، تجلی دوباره یافتند. امام خمینی (ره) آغازگر مقوله مهم تحول در جامعه اسلامی پس از رسول الله و ائمه بودند. ایشان با تأکید بر عنصر خودسازی و تربیت نفس منجر به تحول در نگاه مردم به دینداری شدند. رهبر انقلاب دیدگاه حضرت امام را اینچنین توصیف می‌کنند: «یک تحوّل که امام به وجود آورد، تحوّل در نگاه به دین بود؛ مردم، دین را فقط وسیله ای برای مسائل شخصی، مسائل عبادی، حدّا کثر احوال شخصی می‌دانستند. امام برای دین، رسالت نظام سازی و تمدّن سازی و جامعه سازی و انسان سازی و مانند اینها تعریف کرد؛ مردم نگاهشان به دین به کلی متحوّل شد» (سخنرانی تلویزیونی به مناسبت سی و یکمین سالگرد رحلت امام خمینی، ۱۳۹۹/۰۳/۱۴).

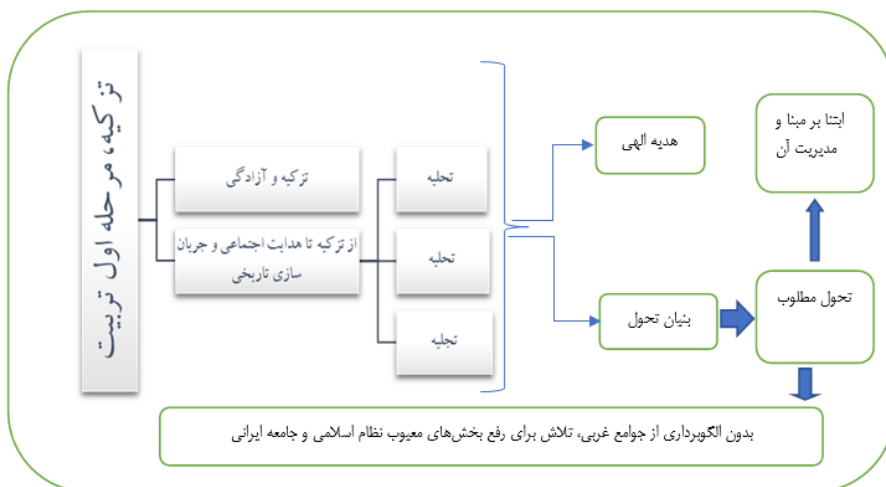
براساس توسعه مفهومی و کاربردی که رهبر انقلاب برای امر خودسازی ایجاد کردند، نهایتاً می‌توان به دو نتیجه راهبردی رسید؛ نخست اینکه «تزکیه یک هدیه است»^۱ (بیانات در دیدار مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی، ۱۴۰۱/۱۱/۲۹) هدیه‌ای که منجر به تعلیم یعنی اداره جامعه با عقل، حکمت، خردمندی و فرزاندگی تحت هدایت الهی می‌شود. دوم اینکه در منظومه معرفتی رهبر انقلاب، خودسازی به مثابه بنیان تحول است. این تحول، ناظر به رفع نقاط ضعف و حرکت به سمت سطوح بالاتر است. در سال‌های اخیر، رهبر انقلاب ضرورت تحول‌آفرینی مستمر را برای وصول نظام جمهوری اسلامی به مرحله تمدن نوین اسلامی مکرر مورد توجه قرار دادند. ایشان ایجاد تحول را منوط به تلاش انسان‌ها و یاری خداوند دانسته و می‌فرمودند: «تحول، یعنی تغییر حال، تغییر وضع. البته از خدا باید خواست، لکن باید تلاش کرد. دعا و تضرع و طلب از خدای متعال غالباً آن وقتی اجابت می‌شود که انسان در راه آنچه از خدا خواسته است قدم بردارد. ما تحول را از خدا می‌خواهیم، لکن بایستی خودمان هم تلاش کنیم» (بیانات در اجتماع زایران و مجاوران حرم مطهر رضوی، ۱۴۰۲/۰۱/۰۱). تحول مطلوب از نگاه رهبر انقلاب، حداقل دو شاخصه دارد:

نفی الگوبرداری از جوامع غربی بلکه رفع بخش‌های معیوب نظام اسلامی و جامعه ایرانی: این امر از طریق تأمل در شناخت حقیقت خود و حقیقت جامعه اسلامی محقق می‌شود: «آنچه بنده به‌عنوان تحول عرض می‌کنم، به‌کلی متفاوت است با این تحوّل‌ی که گاهی در زبان دشمنان تکرار می‌شود. منظور، تغییر بخش‌ها و نقاط معیوب چه در نظام اسلامی، چه در جامعه ایرانی است» (همان) ایشان تأکید می‌کنند که این تحول باید در راستای انقلاب اسلامی باشد؛ لذا می‌فرمایند: «مقصود ما از تحول، ایجاد یک حرکت جهشی و جهادی است در همه بخش‌های اداری و حکمرانی کشور و همچنین در بخش‌هایی از سبک زندگی عمومی... البته تحول، یک عنوان عامی است... مراد ما، تحول برای تقویت انقلاب است؛ ما باید به سمت تقویت مبانی و اصول و خطوط اصلی انقلاب حرکت کنیم، منتها با شیوه‌های نو و با نوآوری و ابتکار» (بیانات در ارتباط تصویری با نمایندگان تشکل‌های دانشجویی، ۱۴۰۰/۰۲/۲۱).

۱. تعبیر هدیه الهی از متون دینی استنباط شده و در عبارات امام خمینی رحمته‌الله نیز وجود دارد. «اگر تزکیه بشود انسان، تربیت شود به تربیتی که انبیا علیهم‌السلام هدیه آورده اند، بعد از تزکیه، کتاب و حکمت هم در او به معنای حقیقی خودش در نفس انسان نقش می‌بندد و انسان به کمال مطلوب می‌رسد» (امام خمینی، ۱۳۶۲: ۳۲۵ و ۳۲۹).

ابتنا بر مبنا و مدیریت آن: مرز تحول از هرج و مرج، اتکا بر مبانی استواری است که از اسلام و از قرآن و مبانی دینی گرفته شده است. مدیریت این تحول، تابع نهادهینه کردن پیام امامان بزرگوار در قلب‌های مردم است (بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۸۰/۰۹/۲۱). پذیرش این سطح از مبنایگرایی و مدیریت لازمه مهمی دارد و آن درک موفقیت رهبران دینی در خودسازی و رهایی از هوای نفس است. همانگونه که تربیت نفسانی پیامبر اسلام قبل از رسیدن به بعثت و پذیرفتن مسئولیت هدایت مردم، در کتاب انسان ۲۵۰ ساله ترسیم شده است و تفسیری بر آیه شریفه «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (احزاب: ۲۱) است.

در شکل زیر الگوی خودسازی به مثابه بنیان تحول ارائه شده است:

شکل ۱: الگوی خودسازی به مثابه بنیان تحول تربیتی

۱. جامعه پردازی و تحقق صالحیت در سطح اجتماع

مفهوم جامعه‌پردازی در کتاب انسان ۲۵۰ ساله به طور برجسته مطرح است. در این اثر با تحلیل زندگی امامان و مبارزات اجتماعی-سیاسی آنان، الگویی از حرکت اجتماعی ارائه می‌شود تا مقوله صالحیت اجتماعی در صورت تبعیت از امام، به روشنی ترسیم گردد. در اثر مذکور و در بیانیه گام دوم، جامعه‌پردازی نه به منزله یک راهبرد سیاسی صرف، بلکه ترسیم عملیاتی از مفاهیم کلیدی قرآن کریم است؛ مفاهیمی مانند ﴿أُمَّةً وَاحِدَةً﴾ (انبیاء: ۹۲) و امت وسط در آیه ﴿أُمَّةً وَسَطًا﴾

لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ ﴿ (بقره: ۱۴۳)، دلالت بر این دارد که هدف از جامعه‌پردازی، ساختن امتی است که اولاً دارای هویت توحیدی باشد، ثانیاً در موقعیت میانه و اعتدال قرار داشته باشد و ثالثاً گواه و شاهد بر سایر ملل باشد. ای گواهی از طریق تحقق قسط، عدالت و عزت در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی، معنا می‌یابد.

متأسی از قرآن کریم، نگاه یکپارچه مقام معظم رهبری به حرکت امامان در طول ۲۵۰ سال، با وجود تفاوت در شیوه عمل، نشان‌دهنده هدف مشترک و لزوم داشتن استراتژی بلندمدت برای جامعه‌پردازی است. همچنین در بیانیه گام دوم انقلاب، جامعه‌پردازی به‌عنوان رویکردی کلیدی برای تحول و پیشرفت جامعه، هم‌راستا با تحلیل‌های تربیتی که در کتاب انسان ۲۵۰ ساله بیان شده، ظهور می‌نماید. این مفهوم به معنای تلاش برای ساخت جامعه بر اساس آرمان‌ها و ارزش‌های انقلاب اسلامی و ایجاد حرکت جمعی و هدفمند در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی با مشارکت عموم مردم است. نقطه عطف انقلاب اسلامی، مردم محوری آن است که شاخص راهبردی و همواره پویا برای آن محسوب می‌شود. اساساً حرکت زنده و همواره در حال رشد این انقلاب، بستری بوده است برای خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی در سطح وسیع جامعه. نشانه‌های این حرکت پویا، در انواع پیشرفت‌ها و توسعه عدالت، فرهنگ، معنویت و اخلاق مشهود بوده است. این تحولات، تصویر عینی شده‌ امت واحد در حد امکانات و الزاماتی است که رهبران و مردم در دوره پیش‌ظاهر در اختیار دارند. اگر چه در دوران پس‌ظاهر، امت واحد و امت وسط در عالی‌ترین شکل خود، به منصه ظهور خواهد رسید، اما در عصر غیبت، حکومتی که به دستان غیر معصومین اما با عنایت حجت خدا، تشکیل می‌شود بصورت نسبی تحقق بخش عدالت و پیشرفت خواهند بود. با این تلقی باید در نظر داشت که از نگاه قرآنی، لازمه تشکیل امت واحده، تربیت افراد بر مدار تزکیه به منظور ایفای نقش اساسی در طراز جامعه‌سازی است. آنچه از تقریرات رهبر انقلاب قابل استنباط است، پیوند خودسازی و جامعه‌پردازی از دو منظر است:

تربیت معنوی و اخلاقی فرد، در نهایت منتج به ساخته شدن جامعه‌ای متشکل از آحادی که بستر ساز و مجری جامعه صالح‌اند، خواهند شد. در واقع برای رسیدن به جامعه صالح، افراد باید خودسازی را آغاز کرده و تحت تربیت قرارگیرند. البته رابطه بین جامعه توحیدی و صالح و خودسازی، رابطه دو سویه است؛ دین برای ساختن جامعه اسلامی تلاش می‌کند تا افراد تحت تأثیر این جامعه پاک و لایق شوند، اما افراد صالح نیز سازنده جامعه پاک و صالح خواهند بود. بهمین دلیل رهبر شهید انقلاب مکرر می‌فرمودند: «هم خودسازی کنید هم دگر سازی کنید» (دیدار اعضای انجمن‌های اسلامی دانش آموزان، ۱۳۹۵/۰۲/۰۱).

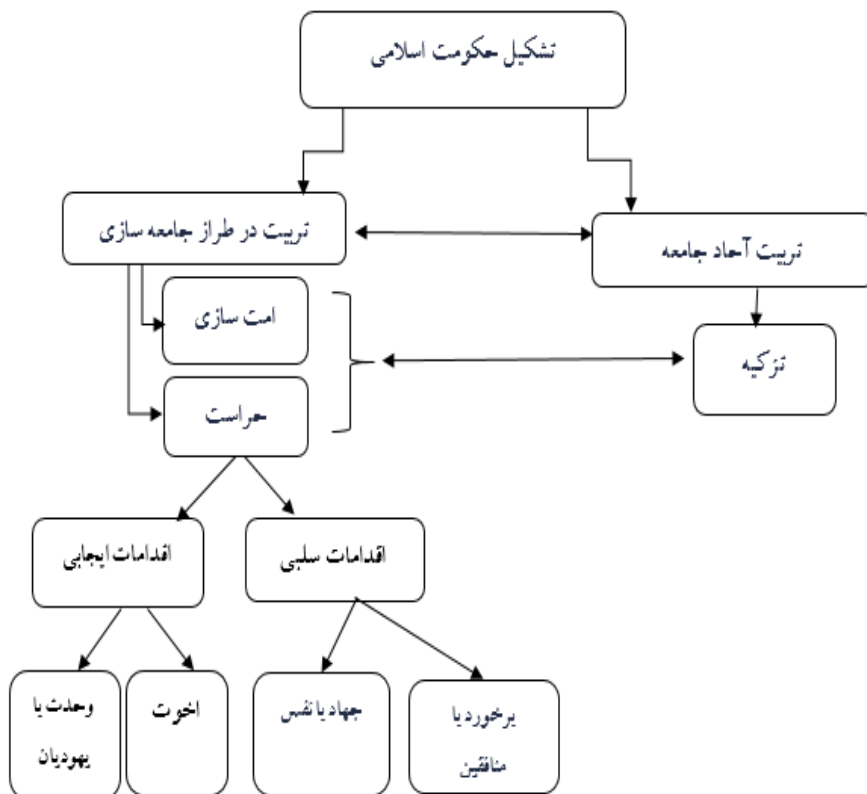
خودسازی فقط مربوط به اشخاص نیست بلکه باید انقلاب اسلامی را نیز به مثابه موجود دارای حیاتی تلقی کرد که در حال طی کردن مسیر کمال خود است. رهبر انقلاب می‌فرمودند: «انقلاب یک حقیقت زنده است، یک موجود زنده که تولّد دارد، رشد دارد، احساس دارد و حساس است و چون موجود زنده است، پس افزایش دارد، رشد دارد، قوام یافتگی و کمال یافتگی برای آن وجود دارد؛ ... انقلاب تکامل یافته است، تغییر و تحول جزو ذات زندگی انسان هاست؛ پس جزو ذات انقلاب هم هست؛ اما تغییر و تحولی که اصول و مبانی در آن به‌طور مستحکم ثابت می‌ماند» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار فرماندهان و کارکنان نیروی هوایی ارتش، ۱۳۹۶/۱۱/۱۹). این نگاه، ریشه در آیه ﴿وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا﴾ (آل عمران: ۱۰۳) دارد که امت واحده را به ریسمان الهی پیوند می‌زند و هر گونه تفرقه را نفی می‌کند. بنابراین فهم انقلابیون از اسلام، یک اسلام اجتماعی و غیر منزوی بود؛ دینی که همواره در حال حرکت است و برای شئون اجتماعی اهمیت قائل است.

طبق تحلیل رهبر انقلاب در کتاب انسان ۲۵۰ ساله، پیامبر از هنگام ورود به مدینه تا آخر عمر شریف خود چند برنامه کلان را برای جامعه‌سازی دنبال می‌نمودند. از نظر ایشان، انقلاب اسلامی ایران نیز بر همین مدار شکل گرفت و دوران بلوغ خود را سپری می‌نماید.

اولین برنامه، امت‌سازی با هدف تربیت همه افراد در قالب امت وسط بود. به تعبیر رهبر انقلاب، «این امت‌سازی فقط سیاست نبود؛ بخش عمده آن تربیت یکایک افراد بود» (خامنه ای، ۱۳۹۶: ۳۳-۳۴). پیامبر به ذهن‌ها و خرده‌دانش و حکمت را تلقین می‌کردند و تنها به آموزش قوانین و احکام اکتفا نمی‌نمودند. همزمان با تربیت افراد، برای ساختن امت اسلامی فراتر از یک بحث صرفاً دینی، بعد سیاسی نیز لازم بود. «پیامبر اولین کاری که کرد سیاست بود. بنای جامعه اسلامی، تشکیل حکومت اسلامی، تشکیل نظام اسلامی، تشکیل قشون اسلامی، نامه به سیاستمداران بزرگ عالم، ورود در عرصه سیاسی عظیم بشری آن روز، سیاست است» (همان، ۳۴). سیاست از منظر دینی، پیوند عمیق با مقوله اجتماعی عدالت دارد. در میان همه انبیاء و اولیای الهی این امری پذیرفته شده بوده که جامعه‌ای می‌تواند پایدار بماند و سپس تبدیل به تمدنی عظیم شود که با قسط و عدالت اجتماعی همراه باشد. بدین منظور لازم بود، عقاید مردم در سطح تمدنی تغییر نماید. آنها باید خود طالب و مجری عدالت در سطح وسیع هستی می‌شدند. «هدف پیغمبر از مهاجرت به مدینه فقط مبارزه با کفار مکه نبود، مسئله جهانی بود؛ پیامبر اکرم این هدف را دنبال می‌کرد که هر جا زمینه مساعد بود، بذر اندیشه و عقیده را بپاشد، با این امید که در زمان مساعد این بذر سبز خواهد شد» (همان، ۳۵).

برنامه دوم، حراست از حکومت اسلامی از خلال خودسازی فردی و تعلیم آن به همه افراد بود. در یک ساختار متعالی برای اداره جامعه، خودسازی، تربیت و تقویت پایه‌های حکومت، همزمان و در کنار هم باید پیش روند. پیامبر ﷺ با تزکیه و تعلیم مردم، آن‌ها را از گناهان و پلشتی‌ها پاک کرده و به کتاب و حکمت الهی راهنمایی می‌کردند تا به غایت تربیت که وصول به مقام قرب است، نزدیک شوند. برای تحقق این هدف، پیامبر دو روش اصلی داشتند؛ نخست دعوت به حق نمودند و سپس اقدام به ساختن نظام الگو کردند. ایشان با این دو روش، جامعه‌ای متعادل و نیرومند را پایه‌ریزی کردند و برای حراست و پاسداری از آن همت گماشتند. رهبر شهید انقلاب معتقد بودند که پیامبر ﷺ در عالی‌ترین شکل تعامل سازنده و پیش‌رونده فرد و اجتماع را بر محوریت حق و در مدار مسئولیت-پذیری احاد جامعه برای برپایی، استقرار و تداوم حق و عدالت عملیاتی نمودند.

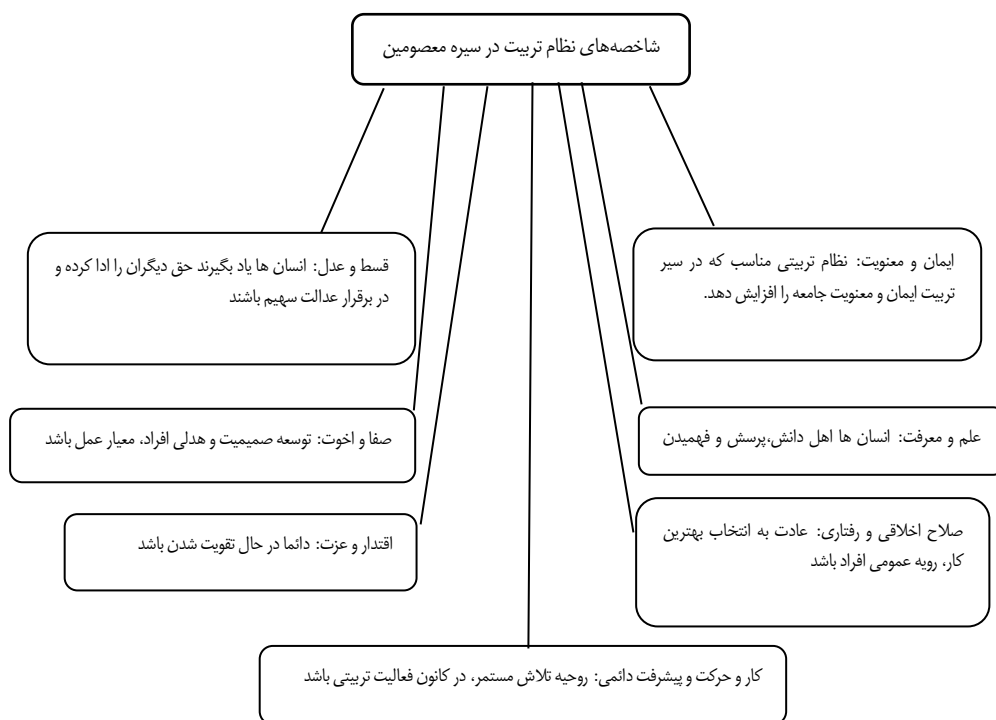
در این ساختار حراست از جامعه از طریق اقدامات ایجابی و اقدامات سلبی پیامبر صورت می‌گرفت. ایجاد اخوت و بستن پیمان وحدت و همکاری با یهودیان مدینه از اقدامات ایجابی بود که مستقیماً به آیه ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾ (حجرات: ۱۰) تکیه داشت. «اشرافی‌گری و تعصب‌های خرافی و غرور قبیله‌ای و جدایی قشرهای گوناگون مردم از یکدیگر مهم‌ترین بلای جوامع متعصب و جاهلی آن روز عرب بود. پیغمبر با ایجاد اخوت این‌ها را زیر پای خودش له کرد» (همان، ۴۳). «بخش مهمی از سوره بقره و بعضی از سوره‌های دیگر قرآن مربوط به برخورد و مبارزه فرهنگی پیغمبر با یهود است» (همان، ۵). طبق توصیفات رهبر انقلاب، اقدامات سلبی پیامبر شامل برخورد با منافقین و مقابله با تمایلات نفسانی افراد بود که نشان‌دهنده جامع‌نگری ایشان در اداره جامعه بود. پیامبر با تأسی از آیه ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ﴾، بی‌تردید منافقان در پایین‌ترین طبقه از آتش‌اند (نساء: ۱۴۵)، چهره کریمه نفاق را برای مردم ترسیم می‌نمودند و این آگاهی را ایجاد می‌نمودند که در جامعه صالح نفاق، جایگاهی ندارد. همچنین با عنایت به آیه شریفه ﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا﴾ (شمس: ۷-۹) که دلالت بر الهام مسیر زشتی و درستی به انسان دارد، مبارزه نفسانی را در یک فرآیند مستمر تربیتی مدنظر داشتند. این دو اقدام راهبردی، برای حراست جامعه ضروری می‌نمود و باعث شد جامعه‌ای زنده و پویا شکل بگیرد، که در رشد اخلاقی و معنوی افراد و استقرار نظام اسلامی موفق عمل کند و بستر تحقق تمدن نوین اسلامی فراهم شود. در شکل زیر به فرآیند تربیتی معصومین از خلال تزکیه و خودسازی برای اصلاح اجتماع پرداخته شده است:

شکل ۲: ترسیم فرآیند تربیتی معصومین با رویکرد فردی و اجتماعی

فرآیند تربیتی ترسیم شده در شکل فوق، ریشه در آیات مهمی از قرآن کریم دارد. آیاتی که به «تزکیه و تعلیم» (جمعه: ۲) به عنوان هدف بعثت، «اقامه قسط» (حدید: ۲۵) به عنوان غایت ارسال رسل، «دعوت به حق» و «اقدامات سیاسی» (شوری: ۱۵) و ضرورت تشکیل امت وسط برای گواهی بر مردم (بقره: ۱۴۳) فرمان می دهد. «مبارزه با آداب و رسوم جاهلی» و «ساختن نظام الگو» (نساء: ۶۰) و (مائده: ۵۰) به منظور نفی حاکمیت طاغوت و دعوت به حکومت الهی از اساسی ترین برنامه های دین بوده است. در برنامه تربیتی معصومین، حراست از کیان ایمانی با استناد به آیه ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ﴾ (انفال: ۶۰) و «وحدت مردم بر محور امامت» با عنایت به آیه ﴿يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمامِهِمْ﴾ (اسراء: ۷۱) پیوند می خورد. در مجموع این فرآیند تربیتی، ترسیم

عملیاتی از آیه ﴿إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ﴾ (انبیاء: ۹۲) است که فرد را در مسیر عبودیت، جامعه را در قالب امت واحده و تشکیل حکومت را برای تحقق عدل و عزت، به صورت زنجیره‌ای به هم پیوسته، از قرآن استخراج شده است. شاخصه‌های تربیتی در نظام‌واره‌ای که معصومین (علیهم‌السلام) طراحی و اجرا کرده‌اند و در کتاب انسان ۲۵۰ ساله با ظرافت‌های بیانی رهبر انقلاب به ترسیم درآمده است، در شکل زیر قابل عرضه است:

شکل ۳: ترسیم شاخصه‌های نظام تربیت در سیره معصومین (علیهم‌السلام)

تمام مؤلفه‌های فوق که منجر به ترسیم نظام‌واره تربیتی معصومین شده است، برگرفته از آیات قرآن کریم است. این مؤلفه‌ها در تعامل با هم و به منظور سامان دادن به زیست فردی-اجتماعی مردم، بکار گرفته می‌شوند. شاخصه ایمان و معنویت که در عالی‌ترین شکل مایه آرامش دل‌هاست (رعد: ۲۸) و محرک درونی همه رفتارها به شمار می‌رود، علم و معرفت که خداوند به اهل آن، درجات عالی می‌بخشد (مجادله: ۱۱) و ابزار تشخیص حق از باطل است، قسط و عدل که فرمان

الهی به آن تعلق گرفته (نحل: ۹۰) و بنیان روابط اجتماعی را استوار می‌کند. صمیمیت و احترام که در گفتار نیک با مردم تجلی می‌یابد (بقره: ۸۳)، اقتدار و عزت که مختص خدا، پیامبر و مؤمنان است (منافقون: ۸) و کرامت جامعه را تقویت می‌کند، اصلاح اخلاقی و رفتاری که هدف بعثت، تزکیه و تعلیم معرفی شده (جمعه: ۲) و نهایتاً کار، حرکت و پیشرفت دائمی که پاداش آن در گرو سعی و تلاش انسان است (نجم: ۳۹)، همگی دلالت بر سازواری عناصر تربیتی در یک شبکه معقول و مرجح دارند.

ارتباط تربیتی این مؤلفه‌های هفت گانه را به صورت زیر نیز می‌توان تبیین کرد: ایمان، انسان را به علم‌آموزی وادار می‌دارد، علم او را به عدل و احسان هدایت می‌کند، احترام و صمیمیت را در تعاملاتش نهادینه می‌سازد، عزت واقعی را به ارمغان می‌آورد، بستر اصلاح اخلاقی در جامعه فراهم می‌شود و در نهایت، حرکت و پیشرفت به عنوان سنت الهی جاری می‌گردد. لذا می‌توان گفت سیره معصومین تجسم عینی شبکه تربیتی جامع است که منجر به تولید ادبیات تازه‌ای برای نظریه «امت - امامت» توسط رهبر معظم انقلاب می‌شود. با تأکید بر این ادبیات جدید است که انقلاب اسلامی شکل می‌گیرد، مسیر تربیت در عصر غیبت بازتعریف می‌شود و تکلیف انسان معاصر برای پرورش انسانی متعهد، بصیر، عزیز و پویا در سایه قرآن و عترت فراهم می‌شود.

۲. تمدن‌سازی و مدیریت تاریخ

تمدن اسلامی، تمدنی دینی است با التزام به مؤلفه‌های قرآنی چون اخلاق، علم، عدالت و قوانین است و متکی بر سنت پیامبر اکرم ﷺ است. رهبر شهید، تمدن اسلامی را فضایی می‌دانستند که انسان در آن فضا به لحاظ معنوی و مادی می‌تواند رشد کند و به غایات مطلوبی برسد که خدای متعال او را برای آن غایات خلق کرده است. زندگی خوب و عزتمندی داشته باشد، انسان عزیز، دارای قدرت، اراده، ابتکار و توان سازندگی جهان طبیعت باشد. تمدن اسلامی به این معنی است و هدف و آرمان نظام جمهوری اسلامی این است (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رییس و اعضای مجاس خبرگان رهبری، ۱۳۹۲/۶/۱۴). این ابعاد که برآمده از قرآن، دربردارنده وجوه مادی - معنوی حیات و کاملاً پویا هستند، در صورتی که توسط انسان مهذب (بعد فردی) و مسئول (بعد اجتماعی) مورد عنایت قرار گیرند، از یک سو منجر به تکامل او و قرب به خدا و از سوی دیگر منجر به تکامل جامعه و حرکت تاریخ می‌شوند. در این مسیر فزاینده و استعلائی، تعبیر تمدن نوین اسلامی به منظور بازسازی و احیای تمدن

اسلامی در دنیای امروز توسط رهبر انقلاب مطرح شد. امر خطیری که در صورت تحقق، منجر به مدیریت کلان جهان با راهبرد توحیدی خواهد شد. در واقع تعبیر تمدن نوین اسلامی با شاخصه‌های چهارگانه خود و در ارتباط با عناصر اصلی تمدن اسلامی، به منزله مسیر نهایی تاریخ، برای وصول به حیات طیبه در زیست مادی انسان بکار رفت. تلاش، کار و ابتکار (خلاقیت)، رسانه‌های مدرن، هنر و سینما، بهبود روابط بین‌الملل و صدور احکام فقهی متناسب با نیازهای نوین بشر شاخصه‌های چهارگانه‌ای هستند که قوام دهنده قالب جدیدی برای تمدن‌سازی، متناسب با اقتضائات زمان هستند. اگر چه عین عبارت تمدن (نوین) اسلامی، در قرآن کریم ذکر نشده است، اما تحقق آن وعده قطعی الهی است. اثبات این ادعا از دو طریق صورت می‌گیرد:

تمدن‌سازی اسلامی در عمیق‌ترین لایه خود، تحقق دو مفهوم قرآنی «استخلاف» و «وراثت زمین» (بقره: ۳۰) است. خلافت زمین، امانتی الهی است که مستلزم عمل به عدل، علم و اخلاق برای هدایت تاریخ به سوی مقصد توحیدی می‌باشد. وراثت زمین نیز، مطابق وعده صریح قرآن که می‌فرماید ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ﴾ (انبیاء: ۱۰۵)، نوید حاکمیت نهایی جهان به بندگان صالح و پرهیزگار است. این مفاهیم عهده‌دار مقوله مدیریت تاریخ هستند. استخراج دلالت‌های تربیتی از آیه شریفه ﴿وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ﴾ (قصص: ۵)، تأییدی بر راهبرد مردم محور در برنامه تربیتی-حکومتی از زمان پیامبر اسلام تا کنون است. در واقع تمدن‌سازی اسلامی چیزی نیست جز حرکت جمعی مؤمنان برای تحقق این وراثت، که طی آن مستضعفان مؤمن به امامت و رهبری جامعه جهانی دست می‌یابند و تاریخ را بر مدار مشیت الهی سامان می‌دهند. بنابراین، هر گام در عرصه علم، سیاست، اقتصاد و فرهنگ، در حقیقت پیشبرد این سنت الهی و زمینه‌سازی برای ظهور جامعه موعود صالحان است. مهم‌ترین نشانه تحقق تمدن نوین، وقوع انقلاب اسلامی ایران بود که در حقیقت به منزله مقدمه بنیادی برای شکل‌گیری یک تمدن عظیم محسوب می‌شود. در حال حاضر که ۴۷ سال از انقلاب گذشته است، مقاومت تاریخی ملت ایران و نمایش منحصر به فرد اراده جمعی در بستر خیابان، نشانه‌های تکمیلی دیگری هستند که دلالت بر هماهنگ شدن قطعات پازل دینداری «فرد-جامعه» هستند.

با توجه به الگویی که رهبر انقلاب از مدل تمدن سازی معصومین در کتاب انسان ۲۵۰ ساله ترسیم نمودند، همچنین، سرفصل‌های اساسی بیانیه گام دوم، حضور یک سری مؤلفه تکاملی در جامعه فعلی ایران و امت اسلامی، دلالت بر پیروزی‌های آغازین، میانی و نهایی غیر قابل انکاری دارد که هر کدام نشانه‌هایی از تحقق وعده الهی است. مؤلفه‌های تکاملی بر اساس سرفصل‌هایی که رهبر انقلاب برشمردند در جدول زیر ارائه شده و با تحلیل تربیتی از کتاب انسان ۲۵۰ ساله و شواهد قرآنی مرتبط، همراه شده است. پس از ذکر این مؤلفه‌ها به نسبت آنها با انواع پیروزی‌ها پرداخته خواهد شد.

سرفصل‌ها	شواهدی از بیانات رهبر شهید انقلاب	لوازم و کاربردها تربیتی	مستندات قرآنی
علم و پژوهش	دانش، آشکارترین وسیله عزت و قدرت یک کشور است.	برتری صاحبان دانش رابطه علم و عزت تعیین معیار گزینش علم فرق عالم و غیر عالم علم به عنوان زمینه ساز نجات	ای پدر دانشی بر من آمده که برای تو نیامده است، بنابراین از من پیروی کن، تا تو را به راه راست هدایت کنم (آل عمران: ۱۸) و مجادله: ۱۱، بقره: ۲۴۷، زمر: ۹، نحل: ۲۷، قصص: ۸۰.
معنویت و اخلاق	انقلاب اسلامی، عیار معنویت و اخلاق را در فضای عمومی جامعه بگونه‌ای چشمگیر افزایش داد... این رویکرد، دل‌های مستعد و نورانی بویژه جوانان را مجذوب کرد و فضا به سود دین و اخلاق دگرگون شد.	تمایل عمومی افراد به امر اخلاقی یاری خداوند به اخلاق - مداران رابطه رستگاری و معنویت رابطه معنویت و خرد	آنان که اتفاق می‌کنند و خشم خود را فرو می‌برند، و از مردم در می‌گذرند؛ و خدا نیکوکاران را دوست دارد (آل عمران: ۱۳۴) و طلاق: ۳ و انفال: ۴۶، آل عمران: ۱۰۴.
اقتصاد	اقتصاد قوی، نقطه قوت و عامل مهم سلطه‌ناپذیری و نفوذناپذیری کشور است و اقتصاد ضعیف، نقطه ضعف و زمینه‌ساز نفوذ و سلطه و دخالت دشمنان است.	رابطه میان اقتصاد و جهان بینی انسان اقتصادی از دیدگاه اسلام تفاوت اقتصاد اسلامی با دیگر مکاتب اقتصادی شیوه‌های شناخت و تدبیر امور اقتصادی	ضرورت آشنایی با علم اقتصاد (بقره: ۵۸-۶۲) و بقره: ۲، اعراف: ۱۰، شوری: ۲۰، قصص: ۲۸ و ۷۷.
عدالت و مبارزه با فساد	عدالت در صدر هدفهای اولیّه همه بعثتهای الهی است؛ این، کلمه‌ای	هدف اولیه تربیت دینی دارای اشکالی از تحقق	همانا ما پیامبران خود را با دلایل روشن فرستادیم و با آنان

سرفصل‌ها	شواهدی از بیانات رهبر شهید انقلاب	لوازم و کاربردها تربیتی	مستندات قرآنی
	مقدّس در همه زمانها و سرزمین‌ها است و به صورت کامل، جز در حکومت حضرت ولی عصر (ارواحناfade) میسر نخواهد شد ولی به صورت نسبی، همه جا و همه وقت ممکن و فریضه‌ای بر عهده همه بویژه حاکمان و قدرتمندان است.	مطلق و نسبی مطالبه عمومی همه افراد	کتاب و ترازو نازل کردیم تا مردم به عدالت برخیزند (حدید/۲۵) و مائده: ۸، اعراف: ۲۹.
استقلال و آزادی	استقلال ملی به معنی آزادی ملت و حکومت از تحمیل و زورگویی قدرتهای سلطه‌گر جهان است. و آزادی اجتماعی به معنای حق تصمیم‌گیری و عمل کردن و اندیشیدن برای همه افراد جامعه است؛ و این هر دو از جمله ارزشهای اسلامی‌اند و این هر دو عطیّه الهی به انسان‌هایند و هیچ کدام تفضّل حکومتها به مردم نیستند. حکومتها موظّف به تأمین این دو اند.	روی پای خود ایستادن به ظالمان تکیه نکردن ممانعت از مداخله عوامل نفوذی	و به کسانی که ستم کرده اند، تمایل و اطمینان نداشته باشید و تکیه مکنید (هود: ۱۱۳) و فتح: ۲۹، آل عمران: ۱۱۸.
عزت ملی و روابط خارجی و مرزبندی با دشمن	سه اصل کلیدی در روابط بین‌المللی: عزت، حکمت، و مصلحت	عدم مماشات با دشمن عدم اظهار دوستی با دشمنان خدا دشمن را ولی نگرفتن	پس سست نشوید و کافران به آشتی و صلحی دعوت نکنید، در حالی که شما برتر هستید و خدا با شماست (محمد/۳۵) و ممتحنه: ۱، نساء: ۱۴۱.
سبک زندگی	رهایی از سبک غربی با حرکت جهادی همه‌جانبه و هوشمندانه جوانان	عامل هدایت منتهی به حیات طیبه دارای مصادیقی چون: انصاف و صداقت، احترام متقابل، حفظ حریم خصوصی و...	همه مؤمنان با هم برادرند (حجرات: ۱۰) و روم: ۲۱، نساء: ۱۳۵، حجرات: ۱۱، نور: ۳۰ و ۳۱.

جدول ۲: مؤلفه‌های اساسی سازنده و تقویت‌کننده تمدن نوین اسلامی و لوازم تربیتی آن

رعایت این سرفصل‌های اساسی می‌تواند به شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی و نهایتاً مدیریت تاریخ کمک کند. این امر در حال حاضر در سطوح مختلفی محقق شده است و عالی‌ترین سطح آن در عصر ظهور نمایان خواهد شد. منظور از پیروزی جریان اسلامی با تمرکز بر قطعی و نوین بودن تحقق تمدن اسلامی، ذکر عباراتی شعارگونه و غیر مستند نیست بلکه حقیقتی عینی و قابل اثبات است. مقصود از پیروزی آغازین به ثمر رسیدن انقلاب مردمی ایران در سال ۱۳۵۷ و ناامیدی دشمنان از تعرض به باور و خاک مردم ایران است که به مطلوب‌ترین شکل، به ظهور رسید؛ پیروزی میانی، دستاوردهای علمی، فرهنگی و اجتماعی است که با وجود انواع کارشکنی‌ها یا موانع طبیعی، وجود آن برای همگان به اثبات رسیده است؛ پیروزی نهایی نیز، نمایش اراده و خواست جمعی ملت برای حفظ عزتی است که به تعبیر رهبر شهید انقلاب نه ارمغان حکومت‌ها به انسان، بلکه هدیه الهی بوده است.

تمدن نوین اسلامی در تلاش است تا به‌عنوان یک نمونه مثبت برای نظام‌های غربی عمل کرده و الگویی برای تحقق اهداف و آرمان‌های اسلامی در دنیای معاصر فراهم آورد. آثار تمدن‌سازی نیز در مسائلی همچون وحدت مسلمین در دفاع از مظلومین و آرمان فلسطین، رشد روزافزون گفتمان مقاومت و مبارزه با استکبار در سطح منطقه بلکه جهان، امیدواری مسلمانان و مظلومین و به چالش کشاندن کشورهای مدعی قدرت و موارد دیگری از این قبیل هویدا است. تمدن نوین اسلامی برای ایجاد و بقا، مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی دارد که برخی همانند توجه به علم، تساهل و تسامح، تلاش و پشتکار در تمدن‌های دیگر نیز یافت می‌شود و برخی از آنها همانند مبنا بودن دین و اخلاق، توجه به عقلانیت معرفتی و ارزشی، مختص تمدن نوین اسلامی است. در کتاب انسان ۲۵۰ ساله رهبر معظم انقلاب به مفهوم تمدن‌سازی به‌عنوان یک هدف بلندمدت و اساسی برای جامعه اسلامی اشاره کردند. از نظر ایشان برای رسیدن به یک تمدن اسلامی و پیشرفته، نیاز به تلاش‌های جمعی و فردی هست و ائمه به‌عنوان الگوهای عملی و دینی، پایه‌گذاران اصول و ارزش‌هایی هستند که می‌توانند به شکل‌گیری یک تمدن اسلامی و پیشرفته کمک کنند.

نتیجه‌گیری

رهبر شهید انقلاب در دو اثر انسان ۲۵۰ ساله و بیانیه گام دوم انقلاب بر اهمیت خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی تأکید کرده و تلاش برای تحقق اهداف اسلامی و انقلابی در جامعه معاصر را امری واجب تلقی می‌نمودند. مفاهیم مطرح‌شده در این کتاب به‌عنوان مبنای نظری،

اخلاقی و تاریخی برای تحقق اهداف بیانیه گام دوم انقلاب عمل می‌کند. این کتاب به‌عنوان پیش‌نیاز فکری و فرهنگی برای درک و پیاده‌سازی اهداف و مراحل مطرح‌شده در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به شمار می‌آید.

در کتاب انسان ۲۵۰ ساله، رهبر انقلاب با روایت زندگی ۲۵۰ ساله پیامبر اکرم (ص) و ائمه (ع)، نشان می‌دهند که حرکت آنان یک جریان مستمر و تمدن‌ساز بوده است که با راهبرد تربیتی و به‌منظور ترسیم الگوی واقعی از هدایت راهبران دینی صورت گرفته است. ائمه (ع) ابتدا خودسازی فردی و تربیت یاران را انجام دادند، سپس شبکه‌های اجتماعی صالح شکل گرفت، جامعه اسلامی پایه‌ریزی شد، و نهایتاً ظرفیت تمدنی اسلام آشکار گردید. این مسیر، می‌تواند الگوی تربیتی-سیاسی راهگشایی برای عصر حاضر باشد و از یک سو ملت ایران را در رسیدن به تمدن نوین اسلامی و از سوی دیگر، سایر ملل را در الگوبرداری از حرکت انقلابی ایران، هدایت کند.

پژوهش حاضر دو نتیجه مهم در بر داشت:

نخست اینکه رهبر انقلاب با ادراک الگوی تربیتی معصومین (ع)، دقیق‌ترین عناصری که برای ساخت حیات طیبه در دنیای معاصر نیاز است را شناسایی و به بازسازی آنها در ساختار زندگی سیاسی-اجتماعی مردم ایران پرداختند. در این الگو، خودسازی به‌مثابه بنیان تحول است و تا تک‌تک آحاد اجتماع به بلوغ فکری و عاطفی لازم نرسند، زیست آنها متکامل نخواهد شد. جامعه‌پردازی، نمودی از تحقق صالحیت در اجتماع انسانی است و تمدن‌سازی نه صرفاً به‌عنوان راهبردی منطقه‌ای، بلکه به‌عنوان طرح جامعی برای مدیریت کلان تاریخ، مدنظر مسلمانان است.

دیگر اینکه الگوی خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی ریشه در الگوی وحیانی برآمده از آیات قرآن، به‌ویژه آیات مربوط به تزکیه و تعلیم، دارد و کتاب انسان ۲۵۰ ساله توانسته است یک «تفسیر عینی و تاریخی» از این الگو ارائه دهد.

توجه به وجوه تربیتی کتاب انسان ۲۵۰ ساله و الهام‌گیری از بیانیه گام دوم، زوایای تازه‌ای از اندیشه تمدن‌ساز رهبر انقلاب را مکشوف کرده و عرصه تازه‌ای برای پژوهش را پیش روی محققان گشوده است. مطالعه در حوزه کارکردهای عقلانی، عاطفی و انگیزشی در بیانات رهبر انقلاب، پرداختن به وجوه هنری یا رهیافت‌های علمی، می‌تواند قلمروهای جدیدی برای پژوهش‌های بعدی باشد.

منابع

- قرآن کریم.
 نهج البلاغه.
 آشتا، سمیه و دوروقی، رقیه، مؤلفه‌های تأثیرگذار خودسازی در شکل‌دهی تمدن اسلامی از منظر قرآن کریم، نشریه پژوهش‌های مطالعات اسلامی معاصر، ۱(۸): ۸۵-۶۵، ۱۴۰۲ ش.
 جلیلی، سعید، الزامات و راهبردهای تحقق تمدن نوین اسلامی در گام دوم انقلاب، نشریه حبل‌المتین، ۱۳۹۸ ش.
 جوادی آملی، عبدالله، امام مهدی، موعود موجود، قم: اسراء، ۱۳۹۸ ش.
 خامنه‌ای، سیدعلی، انسان ۲۵۰ ساله، قم: انتشارات صهبا، ۱۳۹۶ ش.
 -----، بیانیه گام دوم انقلاب، ۱۳۹۷ ش.
 -----، بیانات رهبر انقلاب، <https://farsi.khamenei.ir>.
 خمینی، روح‌الله، صحیفه امام، ج ۸، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۵ ش.
 -----، راه امام از کلام امام، دفتر ۲۲، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۲ ش.
 سادات، فاطمه و علوی‌علی‌آبادی، فاطمه‌سادات، جستاری بر نقش مفهوم خودسازی در گسترش تمدن نوین اسلامی، نشریه تأمل، ۴(۸): ۳۲-۱۹، ۱۳۹۸ ش.
 طباطبایی، محمدحسین، تفسیر المیزان، ج ۱۹، تهران: رجا، ۱۳۶۷ ش.
 مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، ج ۷۵، بیروت، ۱۳۶۲ ش.

References

The Holy Qur'an.

Nahj al-Balāghah.

Āshtā, Somayyeh and Dorūghī, Ruqayyah. "Influential Components of Self-Development in the Formation of Islamic Civilization from the Perspective of the Holy Qur'an." *Journal of Contemporary Islamic Studies Research* 1, no. 8 (1402 Sh/2023): 65–85.

Jalīlī, Sa'īd. "Requirements and Strategies for the Realization of the New Islamic Civilization in the Second Step of the Revolution." *Ḥabl al-Matīn Journal* (1398 Sh/2019).

Javādī Āmolī, 'Abd Allāh. *Imam Mahdī: The Promised One Present*. Qom: Isrā', 1398 Sh/2019.

Khāmene'ī, Sayyid 'Alī. *The 250-Year-Old Man*. Qom: Şahbā Publications, 1396 Sh/2017.

———. *The Second Step Statement of the Revolution*. 1397 Sh/2018.

———. *Statements of the Leader of the Revolution*. <https://farsi.khamenei.ir>.

Khomeinī, Rūḥ Allāh. *Şahīfah-ye Imām*. Vol. 8. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works, 1385 Sh/2006.

———. *The Path of the Imam from the Words of the Imam*. Booklet 22. Tehran: Amīr Kabīr, 1362 Sh/1983.

Sādāt, Fāṭimah and 'Alavī 'Alīābādī, Fāṭimah Sādāt. "An Inquiry into the Role of the Concept of Self-Development in the Expansion of the New Islamic Civilization." *Ta'ammol Journal* 4, no. 8 (1398 Sh/2019): 19–32.

Ṭabāṭabā'ī, Muḥammad Ḥusayn. *Tafsīr al-Mīzān*. Vol. 19. Tehran: Rajā', 1367 Sh/1988.

Majlisī, Muḥammad Bāqir. *Bihār al-Anwār*. Vol. 75. Beirut, 1362 Sh/1983.